

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΙΛΙΟΥ, ΑΧΑΡΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΟ 1922 ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

«*Μ*όνο άφρων, θά ετόλμων νά εἶπω, θά ἦτο δυνατόν νά συλλάβῃ τοιοῦτον σχέδιον πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς ἐνεργείας, νά προβῆ εἰς ἐκτέλεσιν τοιαύτης παρατόλμου ὑπερποντίου ἐκστρατείας, ρινοκινδύνου καί ἀμφιβόλου λίαν τελικῆς καί ὀριστικῆς ἐπιτυχίας, ἀπαιτούσης δέ κολοσσιαίας θυσίας καί δυσβάστακτα διά τό Ἑλληνικόν Κράτος καί τόν λαόν βάρη...».

Αὐτά ἀνέφερε, μεταξύ ἄλλων, ὁ ἀρχηγός τῆς Ἐπιτελικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, ὑποστράτηγος Κωνσταντῖνος Γουβέλης, σέ ἐμπιστευτικό σημείωμα πρὸς τόν τότε ὑπουργό Στρατιωτικῶν Δημήτριο Γούναρη στίς 31 Ἰανουαρίου 1921. Μιά ἀγωνιώδης διαπίστωση πού ὀδήγησε μέ μαθηματική ἀκρίβεια σέ μιά καταστροφή πού ἔμελλε νά χαράξει τήν πορεία τοῦ σύγχρονου Ἑλληνισμοῦ. Φέτος, 100 χρόνια μετά τόν ἐφιαλτικό Αὐγούστο τοῦ 1922, θά πρέπει νά τονίσουμε μέ ἔμφαση πῶς ἀκόμα καί μέσα ἀπό τήν μεγαλύτερη συμφορὰ μπορεῖ νά ἀναγεννηθεῖ ἡ ἐλπίδα καί πῶς ὁ Ἑλληνισμός ἔχει τό χαρακτηριστικό τοῦ ἀθανάτου, ὄχι μέ τήν μεταφυσική του ἔννοια, ἀλλά μέ αὐτή τοῦ γνωστοῦ σέ ὄλους μας φυτοῦ, πού συναντᾶμε σέ πολλές περιοχές τῆς νότιας Ἑλλάδας καί σέ ὀλόκληρη σχεδόν τήν Μεσόγειο. Τό φυτό αὐτό ἔχει τήν ιδιότητα ἀκόμα κι ὅταν δείχνει ξερό νά διατηρεῖ τίς ρίζες του ζωντανές καί νά συνεχίζει νά ἀναγεννᾶται συνεχῶς καί μέ τόν σπόρο πού ρίχνει τριγύρω του νά δημιουργεῖ καί νέα φυτά.

Τά γεγονότα τῆς περιόδου 1919-1922 εἶναι γνωστά. Ἄλλωστε, ἡ Μικρασιατική Καταστροφή καί τό προσφυγικό ζήτημα ἀποτελέσαν πεδίο πολιτικῶν, κοινωνικῶν, ἱστορικῶν καί ἰδεολογικῶν συγκρούσεων γιά σειρά δεκαετιῶν, καί πρόσφεραν στήν ἑλληνική κοινωνία τήν δυνατότητα νά ἀποτινάξει ἀπό πάνω της τήν οικειοθελῆ ἐσωστρέφεια στήν ὁποία εἶχε βρεῖ καταφύγιο μετά τήν κατακρήμνιση τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ καί τήν μερική τιμωρία τοῦ λαϊκισμοῦ στό Γουδί. Μπορεῖ ἡ Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου νά βρέθηκε ἀνέτοιμη μπροστά

στήν απόλυτη κατάρρευση τῶν ὁραμάτων καί προσδοκιῶν πού καλλιεργήθηκαν ἐπὶ αἰῶνες καί, κυρίως, κατὰ τὰ πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια, ἀλλὰ ἡ ἀπότομη μετάβασί της ἀπὸ μιὰ ἄγουρη ἐφηβεία στήν ἐνηλικίωση μέσῳ τῆς τιτάνιας προσπάθειας ὑποδοχῆς, περίθαλψης καί ἀποκατάστασης περίπου 1.220.000 Ἑλλήνων προσφύγων μακροπρόθεσμα, ὅσο σκληρό κι ἂν ἀκούγεται αὐτό, τὴν βοήθησε νὰ κάνει ἓνα νέο ξεκίνημα, καί μάλιστα ἓνα ξεκίνημα μέ πολύ καλύτερες προοπτικές, ἀφοῦ οἱ σχεδιασμοί ἦταν πλέον ρεαλιστικοί καί εἶχε στή διάθεσί της τό καλύτερο ἔμψυχο ὑλικό, τό ὁποῖο θά μπορούσε νὰ ἐργαστεῖ παντοῦ, ἀπὸ τὸν πρωτογενῆ τομέα τῆς οἰκονομίας, μέχρι τίς ἐπιστήμες, τίς τέχνες καί τὰ γράμματα, ὥστε ἡ Ἑλλάδα πού ἔχασε τὸν πόλεμο, τὰ ἱερά της χῶματα, ἐκεῖ πού ὁ πολιτισμὸς της ἀνθίσε γιὰ χιλιάδες χρόνια, ξαφνικά, ἔστω καί μικρότερη, ἔστω καί λαβωμένη βαριά, νὰ ὑψώσει ἀνάστημα καί μέ γιγάντιες δρασκελιές νὰ προχωρᾷ καί νὰ προοδεύει. Αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο. Εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πολύτιμου ἀνθρώπινου δυναμικοῦ πού ἦρθε ἀπὸ τίς ἀλυσιμόνιτες πατρίδες μας, τοὺς παπποῦδες μας, πού κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς Τσέτες καί τὸν ὄχλο τοῦ Κεμάλ, πού παστώθηκαν σέ καρυδότσουφλα καί σαπιοκάραβα καί διέσχισαν τό Αἰγαῖο, τό σύνορο πού χώριζε τὴν κόλαση ἀπὸ τὸν παράδεισο, γιὰ νὰ βρεθοῦν μέσα σέ μιὰ νύχτα, ἀπὸ νοικοκυραῖοι περιπλανώμενοι καί ἀπὸ ἄρχοντες ἄκληροι, χωρὶς ἓνα δεῦτερο ροῦχο, χωρὶς ἓνα κεραμίδι νὰ τοὺς σκεπάσει καί μιὰ γωνιά νὰ ξαποστάσουν.

Ὁ σπουδαῖος Ἡλίας Βενέζης στήν περίφημη «Γαλήνη» του, μᾶς λέει: *«...Εἶμαστε ἓνας ἀληθινὰ πονεμένος, πολυβασανισμένος, πολυπικραμένος λαός. Ἔχουμε πίσω μας, ἔχουμε μέσα μας καί μᾶς παρακολουθοῦν αὐτοὶ οἱ αἰῶνες τῆς ἀνήκουστης ὀδύνης μας. Ὁ θάνατος γιὰ τὸν λαό μας ἐγίνε πρόσωπο οἰκεῖο...»*. Τὰ καραβάνια τῶν προσφύγων ἔφτασαν στήν μητέρα πατρίδα, ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἦταν ἔτσι ὅπως πιθανόν θά τὰ φαντάζονταν οἱ παπποῦδες μας στά χρόνια τῆς εἰρήνης. Δὲν εἶναι κακό νὰ ποῦμε πὼς οἱ συνθήκες πού συνάντησαν ἐδῶ ἐπιδείνωσαν μέσα τους τὴν ἀπώλεια, τὸν φόβο, τὸν ξεριζωμό. Γιουνάν στήν Τουρκία, τουρκόσποροι στήν Ἑλλάδα. Ξένοι λοιπὸν παντοῦ; Ἡ γῆ ὅπου τοὺς στέλνουν, ἄγονη, ἐχθρική ἢ στάση τῶν πολλῶν, εἶναι βλέπετε τό ξένο, τό ἀσυνήθιστο, αὐτὸ πού ἦρθε ἀπὸ μακριά. Καί ξαφνικά ἀρχίζουν μέ τὰ πρῶτα ὑλικά πού τοὺς στέλνει τό κράτος νὰ ξεπηδοῦν σέ ὅλη τὴ χώρα παραγκουπόλεις. Ἀνθρώποι προκομμένοι οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ἀνατολίτες ὅπως συνήθιζαν νὰ τοὺς φωνάζουν οἱ ντόπιοι, γρήγορα στάθηκαν στά πόδια τους καί ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦν, ἀφοῦ πρῶτα ὅμως διάβηκαν μέ τὰ

πόδια εκατοντάδες χιλιόμετρα μέχρι να βρουν τόπο να ριζώσουν. Τό πρόβλημα στέγασής τους ήταν τεράστιο, κυρίως στην Αθήνα και στην Θεσσαλονίκη, οι υποδομές ήταν ανύπαρκτες και ουδεμία έτοιμότητα υπήρχε κατά την άφιξή τους από την πλευρά των Αρχών, με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να καταλάβουν δημόσιους χώρους, εκκλησίες, θέατρα, σχολεία και δημόσια κτήρια για να μπορέσουν να επιβιώσουν, ψάχνοντας παράλληλα για μεροκάματο. Μπορεί κανείς να φανταστεί τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης μέσα στα τσίγκινα χαμόσπιτα. Οι περισσότερες πόλεις και τά χωριά της πατρίδας μας απέκτησαν τά «προσφυγικά» τους και σέ αρκετές περιπτώσεις οι συνοικίες αυτές εξελίχθηκαν τόσο, πού τις επόμενες δεκαετίες αποτέλεσαν τή βάση για τήν δημιουργία νέων δήμων, τόσο στό λεκανοπέδιο της Αττικής, όσο και σέ όλoκληρη τήν ελληνική επικράτεια. Οι προσφυγικοί αυτοί συνοικισμοί όμως δέν ήταν απλές παραγκουπόλεις, όπου απελπισμένοι άνθρωποι προσπαθοῦσαν να ξαναφτιάξουν τήν ζωή τους από τήν αρχή, μέσα στην λάσπη και τήν φτώχεια. Ήταν οί τόποι όπου, όσο κι αν φαίνεται παράξενο, γεννήθηκε τό νέο. Γιατί οί Έλληνες της Μικρασίας και της Πόλης έφεραν μαζί τους, μαζί με τά λιγοστά υπάρχοντα πού μπόρεσαν να περισώσουν από τήν φωτιά, τό σπουδαιότερο ίσως στοιχείο πού τούς έκανε ξεχωριστούς, τήν αγάπη για τήν πρόοδο, αυτό τό είχαν στόν νοῦ και στην καρδιά τους και κανείς δέν θά μπορούσε να τούς τό κλέψει.

Η ελληνική κοινωνία ήταν αρχικά επιφυλακτική απέναντί τους, χωρίς να λείπουν οί διενέξεις μεταξύ ντόπιων και προσφύγων, με χαρακτηριστική τήν επί του θέματος όρισθείσα Συνεδρίαση της Βουλής των Ελλήνων της 10ης Νοεμβρίου 1924 *«επί των συρράξεων μεταξύ προσφύγων και έντοπίων»*, όπου έγινε λόγος για *«άτυχεις και θλιβεροτάτας σκηνάς, αίτινες έλαβον χώραν... εις διαφόρους προσφυγικούς συνοικισμούς»*, άρχισε σταδιακά να τούς αποδέχεται, βλέποντας πώς αυτοί οί άνθρωποι δέν αποτελοῦσαν απειλή, αλλά εύκαιρία για δημιουργία, για αποκόλληση από τό τέλμα. Άλλωστε, όπως άριστοτεχνικά περιγράφει ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος στην «Αστροφεγγιά», η ελληνική κοινωνία πριν τήν ήττα και τόν έρχομό των προσφύγων μαστιζόταν από τήν φτώχεια, τήν άνεργία και τήν τεράστια κοινωνική άνισότητα. Είναι λογικό λοιπόν εν μέρει να θεωρούν ότι τό λιγοστό ψωμί πού τούς έτρεφε θά γινόταν ακόμα λιγότερο αν έπαρναν μερτικό και οί κουρελήδες ξενομερίτες.

Παρ' όλη τήν κοινωνική αναταραχή και μέ δεδομένα τά προβλήματα και τις παραλείψεις, τό κράτος, μετά τό αρχικό σοκ και σέ βάθος λίγων έτών μπόρεσε να ανταποκριθεί ίκανοποιητικά στό ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων, τό οποίο ανέλαβε να χρηματοδοτήσει αρχικά μέ ίδιους πόρους τό Έλλη-

νικό Δημόσιο, μαζί με ξένους οργανισμούς, ιδιωτές δωρητές και με την ύλική αρωγή του Έρυσθρου Σταυρού και την ουσιαστική παρέμβαση της Κοινωνίας των Έθνων, ώστε να εξασφαλιστούν και έξωτερικές πιστώσεις, όπως το περιφημο δάνειο 12.300.000 λιρών, τό οποίο κλήθηκε να διαχειριστεί και να αξιοποιήσει η Έπιτροπή Άποκαταστάσεως Προσφύγων. Είναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι, ειδικά οι πρόσφυγες που έγκαταστάθηκαν στην ύπαιθρο, έλαβαν στην ιδιοκτησία τους από τό κράτος άκαλλιέργητες εκτάσεις, όχι ιδιαίτερα γόνιμες, που κατάφεραν να τις μετατρέψουν σε παραγωγικές δημιουργώντας χωριά και κωμοπόλεις που έσφυζαν από ζωή και ευμάρεια, που οφείλονταν στό θάρρος, την ενεργητικότητα, την εργατικότητα και δεκτικότητα σε νέες ιδέες που χαρακτήριζαν την πλειοψηφία των προσφύγων.

Πέραν όμως από τόν άγροτικό, δέν υπήρξε κανένας άλλος τομέας που να μίν διέπρεψαν οι Μικρασιάτες. Στις επιστήμες, στην Έκκλησία, στόν πολιτισμό, στις τέχνες, στα γράμματα, στην βιομηχανία, στό έμπόριο, στην πολιτική, παντού άφησαν τό στίγμα τους και πήγαν την Έλλάδα ένα βήμα μπροστά. Φυσικά, η δεδομένη έφεση των ανθρώπων αυτών προς τά γράμματα και τις επιστήμες ένισχύθηκε από την έλληνική εκπαίδευση που έλαβαν στα σχολεία όταν έφτασαν στην πατρίδα ως παιδιά, και, στην συνέχεια εκτοξεύτηκε όταν συνέχισαν τις σπουδές τους σε ξένα πανεπιστήμια, επιστρέφοντας όμως στην πλειοψηφία τους πίσω για να υπηρετήσουν την Έλλάδα. Ό Ηλίας Βενέζης, ό Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, ό Τάσος Άθανασιάδης, ό Γιώργος Σεφέρης, ό Μανόλης Άνδρόνικος, ό Κώστας Βάρναλης, ό Φώτης Κόντογλου, ό Κάρολος Κούν, η Διδώ Σωτηρίου, η Μαρία Ίορδανίδου, η Έλλη Παππα, ό Κορνήλιος Καστοριάδης, ό Δημήτρης Ψαθάς, ό Μέντης Μποστατζόγλου, ό Νικόλαος Άρτεμιάδης, ό Γεώργιος Τενεκίδης, είναι όρισμένοι από τους σημαντικότερους πνευματικούς ανθρώπους, μικρασιατικής, κυρίως, καταγωγής, που διέπρεψαν τόν προηγούμενο αιώνα σε γράμματα, τέχνες και επιστήμες. Μίν ξεχνάμε έδω, πώς για την μεγαλειώδη ανάπτυξη της έλληνικής οικονομίας τις δεκαετίες του 1950 και 1960 έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σημαντικές φυσιογνωμίες όπως ό Σμυρνιός Άριστοτέλης Ώνάσης και ό Καππαδόκης Πρόδρομος Άθανασιάδης-Μποδοσάκης.

Όσον άφορα στόν χώρο της Έκκλησίας, ό έρχομός των προσφύγων ανανέωσε και έμπλούτισε τό δυναμικό των στελεχών της, προσφέροντάς της στα κατοπινά χρόνια σπουδαίες φυσιογνωμίες που την υπηρέτησαν από την θέση του Διακόνου, φτάνοντας ως τό αξίωμα του Έπισκόπου, συμβάλλοντας ουσιαστικά μέσα σε αυτά τά 100 χρόνια στην ένίσχυση και εξέλιξη του ποικιλομορφικού

καί κοινωνικού έργου τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλωστε, ἡ Ἐκκλησία ἔχυσε πολύ αἷμα στήν Μικρά Ἀσία, στόν Πόντο, στήν Κωνσταντινούπολη, κι ὅπου ἄλλου κτυποῦσε ἡ καρδιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καί ἡ συνεισφορά της στήν περιθάλψη καί στήν ἔνταξη τῶν προσφύγων στήν ἑλληνική κοινωνία τά χρόνια ἐκεῖνα ἦταν καθοριστική. Ἡ Ἐκκλησία ἀγκάλιασε κι αὐτούς τούς Ἕλληνες, τούς ἔδωσε τροφή, στέγη, ρουχισμό, ἰατρική βοήθεια, ψυχική συμπαράσταση, τούς παραχώρησε ἐκτάσεις καλλιεργήσιμης γῆς καί πρόσφερε στό κράτος δωρεάν χώρους, ὅπου ἀνεγέρθηκαν κατοικίες προσφύγων. Ἡ Ἐκκλησία μας, ὅπως κάνει πάντα, δέν ἀρκέστηκε σέ ἀνέξοδα εὐχολόγια, ἀλλά ρίχτηκε μέ ὄλες τίς δυνάμεις της στόν ἀγῶνα γιά τήν ἀποκατάσταση καί τήν κοινωνική ἑνσωμάτωση τῶν προσφύγων.

Πόσο σημαντικό εἶναι, ἄραγε, νά κατανοήσουμε πῶς γιά τήν Ἑλλάδα ἡ ἀπόλυτη συμφορά τοῦ 1922 μπόρεσε νά μετατραπεί μέ τόν ἐρχομό αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων σέ τύχη ἀνέλπιστη; Γιατί ὅποιος πραγματικά μπόρεσε νά γλιτώσει ἀπό τά τάγματα ἐργασίας, τήν σφαγή, τό τυφλό μῖσος, ὅποιος ἔχασε παιδιά καί οἰκογένεια, ὅποιος εἶδε σάχητι τό βίος του, ρημάδι τήν πατρίδα του, γκρεμισμένες τίς ἐκκλησιές του καί τυφλούς τούς ἀγίους τους, ὅποιος μπόρεσε νά χωρέσει τή ζωή του μέσα σ' ἕνα μπόγο καί νά περάσει τήν θάλασσα μ' ἕνα καϊκι πρὸς τό ἄγνωστο καί κράτησε μέσα του τόν Χριστό, τήν παράδοση κι ἕναν πολιτισμό πού βαστάει ἀπό τίς σπασμένες κολόνες καί τά ἀγάλματα τῆς Ἰωνίας, αὐτός εἶναι καί δυό καί τρεῖς φορές Ἕλληνας. Ὅπως ἕνας πρόσφυγας πού γνώρισα κι ἐγώ ἀπό παιδί. Λιγομίλητος, χαμογελαστός, ἀρχοντάνθρωπος. Ἀπό τό Μπεμπέκι τῆς Κωνσταντινούπολης καταγόταν. Κυνηγημένος ἔφυγε καί γιά λίγο γλίτωσε τό μαχαίρι, πέρασε τήν θάλασσα καί βρέθηκε πρῶτα στήν Καβάλα, κι ὅπως ὄλοι οἱ συμπατριῶτες του ἄρχισε τήν περιπλάνηση. Χαλκίδα, Πειραιᾶ καί τελικά στά προσφυγικά τῆς Καλαμάτας. Ἀκούραστος ἄνθρωπος, ἀπ' αὐτούς πού δέν γογγύζουν, πολύ περήφανος γιά νά δακρῦσει, μολονότι, πολλές φορές, ἴσως αὐτό νά ἦταν μιά διέξοδος ἀπό τά βάσανά του. Στά προσφυγικά γνώρισε τήν γυναῖκα τῆς ζωῆς του. Ἐξί παιδιά καί εἴκοσι τέσσερα ἐγγόνια καί τρία δισέγγονα τοῦ χάρισε ὁ Θεός γιά νά τοῦ ἀπαλύνει τόν ἀφόρητο πόνο τῆς προσφυγιάς. Μέσα στήν κρεβατοκάμαρά του εἶχε κρεμασμένες στόν τοίχο, ἀπέναντι ἀπό τό κρεβάτι του, τέσσερις φωτογραφίες μέσα σέ κάδρα ξύλινα βαμμένα μέ χρυσή μπογιά, τέσσερα πρόσωπα πού τοῦ ἔδιναν τή δύναμη πού χρειαζόταν καί πού ἡ εἰκόνα τους καθάριζε τό μυαλό του καί γαλίλευε τήν ψυχή του. Ἦταν οἱ Οἰκουμενικοί Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Μάξιμος Ε', Ἀθηναγόρας, Δημήτριος καί Βαρθολομαῖος. Οἱ φάροι τῆς

ζωής του, όπως έλεγε. Πάνω από τό ξύλινο σκαλιστό τραπέζι της κουζίνας δέσποζε μιά πανοραμική φωτογραφία της Κωνσταντινούπολης με τήν Άγια-Σοφιά νά ξεχωρίζει. Ήταν τό μεράκι του. Δέν μπορούσε νά βάλει μπουκιά στό στόμα του χωρίς νά αντικρίσει τήν θέα της Βασιλεύουσας. Μιά μέρα, πού τόν ρώτησα δειλά, σάν έφηβος, τί έγινε τό καλοκαίρι τοῦ '22, μέ κοίταξε μέ τά μάτια του ν' αστράφτουν καί τό πρόσωπό του νά χάνει τή γνώση ηρεμίας του καί μου ἀπάντησε κοφτά: *«Θέλεις νά σοῦ μιλήσω γιά τό σκοτάδι; Τί θέλεις νά σοῦ πῶ γιά τόν θάνατο;»*. Δέν τόν ρώτησα ποτέ ξανά, παρὰ μόνο μιά φορά, ὅταν τόν εἶδα νά κοιτάζει ἀνάμεσα στό ἔνθετο μᾶς ἐφημερίδας ἕνα ἀφιέρωμα στά ἀξιοθέατα της Κωνσταντινούπολης καί νά ψιθυρίζει αὐτό πού τόσες φορές μᾶς εἶχε πει μέ τό βλέμμα του, ὅτι ὅλα αὐτά τελείωσαν, χάθηκαν, δέν θά τά ἔβλεπε ποτέ ξανά ζωντανά μπροστά του. Τότε γύρισε καί μου εἶπε: *«Στήν Τουρκία ἔζησα σάν Ἕλληνας, ἐδῶ πασχίζω νά ἀποδείξω ὅτι δέν εἶμαι Τούρκος, ὡς πότε θά βαστάξει αὐτό τό μαρτύριο;»*

Οἱ παραδόσεις ἦταν κομμάτι της ζωής του, χωρίς αὐτές δέν θά μπορούσε νά ἐπιβιώσει οὔτε μιά μέρα, τό οἰκογενειακό τραπέζι πού μάζευε ὅλη τήν οἰκογένεια κάθε Κυριακή καί στίς μεγάλες γιορτές, τά πολιτικά φαγητά, τά ἔθιμα της πατρίδας καί κυρίως, ἡ καμπάνα της ἐκκλησίας. Δέν ὑπῆρχε περίπτωση αὐτή νά κτυπήσει καί αὐτός μαζί μέ τήν γυναῖκα του νά μῖν βρεθοῦν ἐκεῖ. Ν' ἀνάψουν κεριά, νά ποῦν μιά προσευχή. *«Ἡ καμπάνα γιά κάποιο λόγο κτυπάει»*, μᾶς ἔλεγε, *«μᾶς καλεῖ νά πᾶμε, πόσο ντροπή εἶναι νά τήν ἀγνοοῦμε καί νά καθόμαστε στό σπίτι μας!»*. Οὔτε θρησκόληπτος ἦταν, οὔτε θεοφοβούμενος, εἶχε μιά σχέση περίεργη μέ τόν Θεό, ἴσως αὐτή πού πρέπει. Μιά σχέση ἀπόλυτης ἰσορροπίας. Ἐνα ἀπομεσήμερο φώναξε ὅλη τήν οἰκογένεια στό σπίτι, εἶχε καταλάβει ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα του... Ζήτησε νά τοῦ πᾶνε κοντά στό κρεβάτι τίς φωτογραφίες τῶν Πατριαρχῶν καί της Κωνσταντινούπολης. Ήταν ἡ πρώτη φορά πού τόν εἶδα νά δακρῦζει, ἔσφιξε τά χεῖλη, στύλωσε τό βλέμμα του πάνω στήν Άγιά-Σοφιά γιά περίπου ἕνα λεπτό, κι ἔπειτα γύρισε τό κεφάλι στό πλάι καί πέρασε γιά τελευταία φορά τήν θάλασσα... Αὐτός ὁ ἄντρας ἦταν ὁ παππούς μου.

Οἱ μεγαλύτεροι ἐχθροί της πατρίδας μας ἔχουν ἀποδειχθεῖ διαχρονικά ὁ λαϊκισμός καί ὁ ἐθνικισμός. Ὅσες φορές τούς ἐπιτρέψαμε νά κυριαρχήσουν στήν πολιτική ζωή ἢ τούς δώσαμε ζωτικό χῶρο στήν κοινωνία, τά ἀποτελέσματα ἦταν ὀλέθρια, εἴτε μιλάμε γιά τήν Μικρασία, εἴτε πιο πρόσφατα, γιά τήν Κύπρο. Ἡ εὐθύνη γιά τίς ἐθνικές συμφορές πού βιώσαμε κι ὅσες γλιτώσαμε τήν τελευταία στιγμή, βαραινει ἀνθρώπους πού ἔγιναν ὄργανα στά χέρια

ξένων ή ντόπιων συμφερόντων. Η ευθύνη όμως μας βαρύνει όλους, και πολύ περισσότερο όσους από εμάς έκφραζουν δημόσιο λόγο και έχουν βήμα. Είτε είμαστε κληρικοί, είτε πολιτικοί, είτε καλλιτέχνες, είτε επιστήμονες, είτε δημοσιογράφοι. Χρέος δικό μας είναι να εξηγήσουμε στον λαό τί σημαίνει προσφυγιά, τί πραγματικά συνέβη στον Σαγγάριο, στην Προύσα, στο Κορδελιό, στην Τρίγλια, στα Μουδανιά, στο Αϊδίνι, στο Αϊβαλί, στα Άδανα, στην Τραπεζούντα, στο Αφιόν Καραχισάρ. Όσο εξωραϊζουμε ή αποκρύπτουμε μέρος της αλήθειας, δημιουργούμε τό κατάλληλο έδαφος ώστε να βλαστήσει και πάλι ή πατριδοκαπηλία που θά μας οδηγήσει στο μέλλον σε νέα αδιέξοδα, νέους εθνικούς διχασμούς, νέες δίκες. Άς ανοίξουμε επιτέλους μιά μεγάλη ειλικρινή συζήτηση, χωρίς δεσμεύσεις, για τόν διοικητή της Σμύρνης Στεργιάδη, τίν απόφαση του Βενιζέλου για εκλογές κατά τίν διάρκεια της δυσκολότερης καμπής του πολέμου, τίν αινιγματική έξωτερική πολιτική της βασιλικής οικογένειας, τίν έχθρική διπλωματία των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων που μας άφησαν αβοήθητους και, φυσικά, τίν άνιερη συμμαχία μεταξύ Σοβιετικής Ρωσίας και Τουρκίας. Όλα αυτά τά ζητήματα περιγράφονται τέλεια με τόν γνωστό ιδιοματισμό των Άμερικανών, ως «*έλεφαντας στο δωμάτιο*». Ός τότε, όμως, θά μπορούμε να τόν άγνοούμε;

Φέτος, με τίν ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 έτων από τίν Μικρασιατική Καταστροφή άς αποτινάξουμε ιδεοληπίες και ιστορικές παρωπίδες κι άς μιλήσουμε για τά γεγονότα έτσι όπως ακριβώς συνέβησαν, κι όχι όπως νομίζουμε ή όπως θά θέλαμε να συμβοϋν. Κανείς δέν βρίσκεται στο άπυρόβλητο. Η Ρωμοσύνη επιβίωσε μέσα από φωτιά κι άτσάλι κι έφτασε στο 2022 ένωμένη, και αυτό δέν είναι καθόλου τυχαίο. Είναι άποτέλεσμα εθνικής προσπάθειας και διαρκούς άγώνα. Μιά Έλλάδα που συγκαταλέγεται άνάμεσα στα ισχυρότερα κράτη της Ευρώπης, άποτελεί καύχημα για όλους μας και ιστορικό κεκτημένο του λαού μας, που οφείλουμε να προφυλάξουμε πάση θυσία.

Σήμερα ή προκλητικότητα της Τουρκίας, οί άξιώσεις της και ή άναταραχή που δημιουργεί στην Άνατολική Μεσόγειο φέρνουν στον νοϋ μας τόν Πόντο, τίν Μικρά Άσία, τίν Κύπρο και τίν Κωνσταντινούπολη. Γιατί, δυστυχώς, ή Τουρκία τίν δεδομένη χρονική στιγμή επιλέγει να τοποθετήσει τόν έαυτο της και πάλι στην λάθος πλευρά της ιστορίας, άρνούμενη να άπαρνηθεί τόν ρόλο του διαχρονικού θύτη. Οί εποχές όμως έχουν αλλάξει· κι άν άρνείται να άποδεχθεί τίν πραγματικότητα, είναι σίγουρο ότι θά βρεθεί στο περιθώριο, μετατρεπόμενη σε παρία της διεθνούς κοινότητας.

Ός κληρικός πρωτίστως και ως ιστορικός δευτερευόντως, έχω μάθει να μίν

πολιτεύομαι καί νά μὴν στρατολογῶ τόν λόγο μου. Δέν εἶναι αὐτός ὁ σκοπός μου. Τό μόνο στό ὁποῖο θά σταθῶ γιά ἄλλη μιά φορά, εἶναι τό ζήτημα τῆς ἐνόπτητας τοῦ λαοῦ μας. Αὐτό θά τό προωθήσω καί θά τό ὑποστηρίξω μέ κάθε μέσο, ὥστε οἱ νέες γενιές νά μὴ χρειαστεῖ ποτέ στό μέλλον νά κοιτάξουν τίν πατρίδα ἀπό μακριά καί νά ἀναζητήσουν τούς ὑπαιτίους μᾶς ἀκόμα ἐθνικῆς τραγωδίας. Κλείνω μέ λίγους στίχους ἀπό τίς «Πατρίδες» τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, ἀφιερωμένους στίς ἀπανταχοῦ χαμένες ἐστίες μας: *«Ὁ λαός τῶν λειψάνων ζεῖ καί βασιλεύει χιλιόφυχος. Στό πνεῦμα καί στό χῶμα λάμπει, τό νιώθω, μέ σκοτάδια μέσα μου παλεύει»*.